

**ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД»
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ**

Кафедра правознавства

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни: **«ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС»**

за темою: **«Докази та доказування в господарському процесі»**

Студента: Бенедюк В.В.

курсу: 4

групи: ІН16-12-22-Б1П(4.63)

Спеціальність: 081 Право

Керівник: доцент, к.і.н. Демешко Ю.О.

Оцінка: _____

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ ECTS _____

Члени комісії _____

(підпис)

_____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис)

_____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис)

_____ (прізвище та ініціали)

м. Кропивницький 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ ДОКАЗІВ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ	6
1.1. Поняття, ознаки та класифікація доказів.....	6
1.2. Предмет доказування та факти, що не потребують доказування ...	9
1.3. Процесуальні фільтри та правові наслідки порушення порядку подання доказів.....	12
РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕС ДОКАЗУВАННЯ ТА ЙОГО ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ	15
2.1. Стадії та зміст процесу доказування в господарському суді	15
2.2. Тягар доказування та стандарт «вірогідності доказів»	17
2.3. Суб'єкти доказування та їхня роль у процесі	20
РОЗДІЛ 3. ЗАСОБИ ДОКАЗУВАННЯ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ	22
3.1. Письмові та речові докази: традиції та інновації	22
3.2. Електронні докази як новий інструмент.....	24
3.3. Висновки експертів та показання свідків.....	27
ВИСНОВОК.....	30
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	32

ВСТУП

Актуальність теми. Ефективність господарського судочинства як основного інструменту вирішення економічних спорів безпосередньо залежить від якості та повноти доказової діяльності сторін та суду. В умовах динамічного розвитку ринкових відносин, стрімкої цифровізації економічних процесів та постійного реформування процесуального законодавства, інститут доказування набуває особливого, стратегічного значення. Доказування є не просто технічною процедурою, а «серцем» судового процесу: саме через нього реалізуються фундаментальні конституційні принципи змагальності, рівності всіх учасників перед законом та судом, а також диспозитивності.

Останні масштабні зміни до Господарського процесуального кодексу України кардинально змінили філософію доказування, запровадивши нові стандарти, зокрема концепцію «вірогідності доказів» (*preponderance of the evidence*), характерну для англо-саксонської правової сім'ї. Це потребує глибокого наукового аналізу та осмислення, оскільки відхід від принципу «абсолютної істини» на користь «балансу імовірностей» створює нові виклики для суддівської дискреції та адвокатської практики. Крім того, стрімка поява нових форм фіксації інформації (хмарні сховища, месенджери, блокчейн-технології) актуалізує питання допустимості та автентичності електронних доказів, що робить обрану тему дослідження надзвичайно вчасною та практично значущою.

Мета дослідження полягає у проведенні комплексного теоретико-практичного аналізу правової природи доказів, детальному вивченні структури та динаміки процесу доказування в господарському судочинстві України, а також у виявленні колізійних питань та проблемних аспектів застосування окремих засобів доказування у сучасній судовій практиці для розробки рекомендацій щодо їх усунення.

Завдання дослідження:

- здійснити ретроспективний та теоретичний аналіз поняття доказів, виокремити їх сутнісні ознаки в межах господарської юрисдикції.
- дослідити внутрішній зміст, послідовність та логіку етапів процесу доказування: від збирання до остаточної оцінки судом.
- систематизувати та проаналізувати класифікацію засобів доказування, визначивши роль кожного виду в забезпеченні об'єктивного розгляду справи.
- зокрити доктринальну сутність новітніх стандартів доказування та специфіку розподілу тягаря доказування (*onus probandi*) між суб'єктами господарювання.
- вивчити правову природу та особливості використання електронних доказів як сучасного і високоефективного інструменту захисту прав у суді.
- узагальнити недоліки чинного законодавства та надати науково обґрунтовані пропозиції щодо оптимізації доказової діяльності в господарських судах України.

Об'єкт дослідження – комплексні суспільні відносини, що виникають та розвиваються у процесуальній сфері збирання, подання, перевірки, дослідження та всебічної оцінки доказів під час розгляду і вирішення господарських справ.

Предмет дослідження – норми чинного господарського процесуального законодавства України, відповідні міжнародно-правові стандарти, актуальна судова практика (зокрема правові позиції Верховного Суду) та наукові концепції, що регулюють функціонування інституту доказів та доказування.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи складає система загальнонаукових та спеціально-юридичних методів.

За допомогою діалектичного методу розглянуто розвиток інституту доказування в часі. Аналіз і синтез дозволили деталізувати окремі види доказів та об'єднати їх у цілісну систему. Порівняльно-правовий метод було застосовано при дослідженні стандартів доказування в Україні та країнах ЄС. Формально-догматичний метод став основним при тлумаченні конкретних норм ГПК України, а системно-структурний – при визначенні місця доказування в системі господарського процесу.

Джерельна база дослідження.

Теоретичну основу роботи склали праці провідних українських вчених у галузі господарського процесу: О. Беяневич, С. Васильєва, О. Андрійчук, О. Ульянової та інших.

Нормативну базу становлять Конституція України, Господарський процесуальний кодекс України, закони України «Про судову експертизу», «Про електронні документи та електронний документообіг», а також узагальнення судової практики Верховного Суду.

Структура курсової роботи обумовлена метою і завданнями дослідження та складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ ДОКАЗІВ У ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ

1.1. Поняття, ознаки та класифікація доказів

Фундаментом господарського судочинства є доказова діяльність, оскільки правосуддя у сфері економіки не може ґрунтуватися на припущеннях чи суб'єктивних переконаннях. У сучасному господарському процесуальному праві під доказами розуміють будь-які фактичні дані, на підставі яких суд, у визначеному законом порядку, встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, а також інших обставин, які мають суттєве значення для справедливого вирішення спору [1, с. 45].

Докази в господарському процесі характеризуються специфічними ознаками, які в сукупності визначають їхню юридичну силу:

- належність (релевантність), здатність інформації підтверджувати чи спростовувати обставини, що входять до предмета доказування.

Суд бере до розгляду лише ті дані, які мають безпосередній зв'язок із суттю спору [4, с. 88].

- допустимість, вимога щодо отримання доказів виключно у встановленому законом порядку та з використанням визначених засобів доказування.

Обставини, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами [1, с. 45].

- достовірність, відповідність інформації, що міститься в доказі, об'єктивній дійсності.

- достатність та взаємозв'язок, сукупність доказів має бути такою, щоб на її основі можна було зробити однозначний висновок про наявність або відсутність факту.

Наукова доктрина пропонує розгалужену **класифікацію доказів**, що дозволяє систематизувати джерела інформації:

1. За джерелом формування:

Особисті: походять від фізичних осіб (показання свідків, пояснення учасників).

Речові: предмети матеріального світу, що своїми властивостями чи станом підтверджують обставини справи.

Письмові: документи, що містять дані про значущі факти [6, с. 112].

2. За способом утворення:

Первинні: виникли внаслідок безпосереднього впливу факту на джерело (оригінал договору).

Похідні: відтворюють зміст іншого доказу (копія документа, витяг).

3. За характером зв'язку з фактами:

Прямі: мають однозначний зв'язок із фактом (наприклад, квитанція про оплату прямо підтверджує факт розрахунку).

Непрямі (опосередковані): дозволяють встановити факт лише через систему логічних висновків та сукупність інших доказів [6, с. 112; 4, с. 90].

4. За характером змісту (спрямованістю)

Цей поділ є критично важливим для стратегії доказування в суді:

Обвинувальні (позитивні): підтверджують наявність факту, на який посиляється сторона (наприклад, докази провини або наявності боргу).

Виправдувальні (негативні): спростовують існування певного факту або доводять відсутність події (наприклад, алібі або докази безгрошовості договору).

5. За формою подання (сучасний підхід)

З огляду на цифровізацію правосуддя, наукова доктрина виокремлює:

Традиційні: паперові документи та фізичні об'єкти.

Електронні: дані в електронній формі, що містять інформацію про обставини справи (електронні листи, повідомлення в месенджерах, метадані, записи у хмарних сховищах). На відміну від письмових доказів, вони існують у формі цифрового коду [7, с. 45].

6. За суб'єктом надання

Сторонні: отримані від осіб, які не мають власного інтересу в результаті справи (свідки, експерти).

Зацікавлені: виходять від сторін конфлікту (позивача, відповідача), що вимагає більш критичної оцінки їхньої достовірності.

Важливо зазначити, що жоден доказ не має для суду заздалегідь встановленої сили. Системність цієї класифікації дозволяє юристу не просто зібрати «масу» матеріалів, а побудувати ланцюжок доказування, де непрямі докази підкріплюють прямі, а копії (похідні) підтверджуються свідченнями (особистими доказами).

У сучасній доктрині особлива увага приділяється критеріям належності (зв'язок із предметом позову) та допустимості (законність способу отримання), які є фільтрами для будь-якої з перелічених вище категорій.

1.2. Предмет доказування та факти, що не потребують доказування

Предмет доказування у господарській справі становить сукупність обставин, які мають бути встановлені для правильного вирішення спору та ухвалення законного рішення. До нього включаються факти матеріально-правового характеру (наявність правовідносин, порушення зобов'язань, розмір збитків) та факти процесуального характеру (дотримання строків позовної давності, правосуб'єктність сторін) [1, с. 48].

Процесуальна економія та специфіка господарських відносин обумовлюють існування категорій фактів, які звільнені від необхідності їх підтвердження сторонами.

До них належать:

- загальновідомі факти тобто обставини, про які знає широке коло осіб на певній території та які відомі суду (наприклад, стихійне лихо, введення воєнного стану).
- преюдиційні факти – обставини, встановлені рішенням суду (господарського, цивільного чи адміністративного), що набрало законної сили. Такі факти не доказуються знову при розгляді іншої справи, у якій беруть участь ті самі особи [18, с. 201].
- визнані факти, якщо одна сторона визнає обставини, на які посилається інша сторона, суд може звільнити останню від доказування цих обставин, за умови, що у суду не виникає сумнівів щодо добровільності та достовірності такого визнання.
- факти, що підтримуються презумпціями – законодавчо закріплені припущення про наявність певного факту (наприклад, презумпція вини заподіювача шкоди у цивільному праві), доки не доведено протилежне [1, с. 48; 18, с. 203].

Розуміння меж предмета доказування дозволяє суду уникати захарашення справи зайвими матеріалами, а сторонам – зосередити зусилля на ключових аспектах спору. Це забезпечує оперативність господарського судочинства та реалізацію принципу диспозитивності, за якого сторони самі визначають обсяг фактів, які вони бажають довести перед судом.

1. Розподіл тягара доказування (Onus Probandi)

Центральним елементом предмета доказування є правило, згідно з яким кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень.

Позивач доводить факти, що породжують право на позов (виникнення зобов'язання, факт порушення).

Відповідач доводить факти, що припиняють або змінюють правовідносини (виконання зобов'язання, вплив позовної давності, форс-мажор).

2. Стандарт доказування: «Вірогідність доказів»

У господарському процесі України відбувся перехід від концепції «об'єктивної істини» до стандарту вірогідності доказів (balance of probabilities).

Обставина вважається доведеною, якщо представлені докази є більш переконливими порівняно з доказами протилежної сторони. Суд не шукає «абсолютну правду», а зважує, чия версія подій є більш імовірною за сукупністю наявних даних.

3. Деталізація звільнення від доказування

Варто уточнити, що преюдиціальне значення мають лише факти, встановлені судом, а не правова оцінка (кваліфікація) цих фактів. Якщо

попередній суд назвав дії сторони «недобросовісними», інший суд може дати іншу оцінку, але сам факт вчинення цих дій є незмінним.

Якщо сторона визнала факт у заяві по суті справи або безпосередньо в судовому засіданні, це фіксується в протоколі. Важливо, якщо суд має обґрунтований сумнів, що визнання вчинено під впливом обману, насильства чи з метою приховати істину, він може зобов'язати сторону доводити цей факт у загальному порядку.

4. Доказування негативних фактів

Специфічним аспектом предмета доказування є негативні факти (твердження про те, що певної події не було, наприклад, «товар не було отримано»).

Згідно з доктриною, тягар доказування не може бути покладений на сторону, яка стверджує про відсутність факту, оскільки довести «неіснування» практично неможливо. У такому разі тягар перекладається на опонента, який має довести позитивний факт (факт передачі товару).

Таблиця 1.1. Структура предмета доказування

Категорія фактів	Що саме встановлюється	Приклад
Матеріально-правові	Підстава виникнення прав та обов'язків	Договір, акт приймання-передачі
Процесуальні	Право на звернення до суду	Докази повноважень підписанта, територіальна підсудність
Факти-докази	Проміжні ланки логічного висновку	Скриншот переписки про узгодження ціни

Ефективність господарського судочинства безпосередньо залежить від того, наскільки точно судді та сторони окреслюють межі предмета доказування на стадії підготовчого провадження. Це запобігає затягуванню процесу через дослідження обставин, які не впливають на фінальний результат справи.

1.3. Процесуальні фільтри та правові наслідки порушення порядку подання доказів

У господарському судочинстві дотримання часових та процедурних меж подання доказів є не просто формальністю, а критичною умовою реалізації принципу правової визначеності. Сучасна доктрина розглядає процесуальні строки подання доказів як специфічний «фільтр», що запобігає затягуванню розгляду справи та зловживанню правами [14, с. 162].

Відповідно до імперативних вимог ГПК України, докази мають бути надані суду у чітко визначені терміни. Позивач реалізує це право разом із пред'явленням позову, а відповідач – під час подання відзиву. Будь-яке відхилення від цього правила розцінюється як порушення процесуальної дисципліни. Законодавець запровадив механізм **преклюзії** (втрати права на вчинення дії), згідно з яким докази, подані з порушенням строку, залишаються судом без розгляду, за винятком випадків, коли учасник справи доведе поважність причин пропуску [1, с. 54; 19, с. 152].

Судова практика Верховного Суду свідчить, що перелік «поважних причин» не є вичерпним, проте він завжди оцінюється крізь призму об'єктивної неможливості отримання доказу раніше.

До таких причин традиційно відносять:

1. Пізнє отримання відповіді на адвокатський запит, за умови, що він був надісланий вчасно.
2. Об'єктивні затримки у проведенні лабораторних досліджень чи експертиз.
3. Приховування інформації іншою стороною або третіми особами. Водночас зміна адвоката, тривале перебування керівника підприємства у відпустці чи внутрішні організаційні проблеми юридичної особи не визнаються судом як поважні підстави для поновлення строку [9, с. 82; 12, с. 238].

Важливим елементом цього пункту є аналіз обов'язку відкриття доказів іншим учасникам справи. У господарському процесі діє правило: копії доказів, що подаються до суду, мають бути заздалегідь надіслані всім іншим учасникам провадження. Якщо сторона подає доказ до суду, але не надає підтвердження його надсилання опоненту, такий доказ не може бути покладений судом в основу рішення. Це забезпечує рівність сторін та запобігає ефекту «процесуальної несподіванки», коли одна зі сторін витягує вирішальний документ безпосередньо в судовому засіданні [4, с. 95].

Якщо учасник справи без поважних причин не подає докази, витребувані судом, до нього можуть бути застосовані заходи процесуального примусу:

- штраф – грошове стягнення за неповагу до суду.
- процесуальна фікція, якщо сторона приховує доказ, суд має право визнати встановленим той факт, для з'ясування якого такий доказ витребувався (у разі неподання відповідачем – на користь позивача, і навпаки) [1, с. 56; 5, с. 112].

Окрему увагу слід приділити неможливості подання нових доказів на стадіях апеляційного та касаційного перегляду. Господарський процес у цьому питанні є досить жорстким: апеляційний суд розглядає справу за наявними

матеріалами. Нові докази приймаються лише у виняткових випадках, якщо сторона доведе, що вони існували раніше, але не могли бути подані до суду першої інстанції з причин, що абсолютно не залежали від волі заявника [14, с. 165].

Встановлення жорстких вимог до порядку та строків доказування має подвійну мету. З одного боку, це обмежує суд у пошуку «абсолютної істини», змушуючи його оперувати лише тим матеріалом, який вчасно надали сторони. З іншого – це створює умови для швидкого та передбачуваного правосуддя. Суб'єкти господарювання привчаються до того, що судовий процес – це не місце для пошуку доказів, а місце для змагання вже зібраними аргументами. Така модель відповідає європейським стандартам цивільного судочинства та сприяє стабільності економічного обороту [10, с. 124; 20, с. 115].

РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕС ДОКАЗУВАННЯ ТА ЙОГО ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ

2.1. Стадії та зміст процесу доказування в господарському суді

Доказування в господарському процесі становить собою складну логіко-процесуальну діяльність учасників справи та суду, яка спрямована на встановлення фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення спору. Цей процес забезпечує критично важливий перехід від імовірнісних припущень сторін до достовірних, обґрунтованих знань, на основі яких і ухвалюється судове рішення.

1. Збирання та виявлення доказів

На початковій стадії сторони та інші учасники справи здійснюють активний пошук джерел фактичної інформації. У сучасному господарському процесі домінує принцип змагальності, згідно з яким суд не може збирати докази за власною ініціативою. Суддя виконує роль «арбітра», а не активного дослідника, за винятком випадків, коли виникає обґрунтований сумнів у добросовісності сторін або існує загроза порушення публічного інтересу.

Основними інструментами на цій стадії є:

- адвокатський запит: дозволяє оперативно отримувати інформацію від органів влади та підприємств ще до початку суду;
- механізм витребування доказів судом: застосовується як «процесуальна допомога», якщо сторона вичерпала власні можливості та надала суду докази відмови у наданні інформації;
- забезпечення доказів: у випадках, коли існує ризик їх знищення або втрати (наприклад, огляд веб-сторінок або призначення експертизи до відкриття провадження).

2. Подання доказів та процесуальна преклюзія

Це критичний етап, що базується на принципі «відкритих карт». Господарський процесуальний кодекс встановлює жорсткі часові межі (строки преклюзії):

- позивач зобов'язаний розкрити всі свої карти разом із поданням позовної заяви;
- відповідач – одночасно із поданням відзиву на позов.

Така дисципліна унеможлиблює тактику «процесуальних несподіванок», коли вирішальний документ надається в останню хвилину. Якщо доказ подано з порушенням строку без доведення об'єктивної неможливості його подання раніше, суд зобов'язаний залишити його без розгляду. Це стимулює бізнес-суб'єктів до належної підготовки перед ініціюванням судового спору.

3. Дослідження доказів: принцип безпосередності

Стадія дослідження передбачає активну комунікацію суду з джерелами інформації. Суддя безпосередньо вивчає зміст паперових та електронних документів, оглядає речові докази, переглядає відеозаписи та заслуховує усні пояснення учасників.

Ключовим тут є принцип безпосередності: суд має сприймати докази «з перших рук». Це означає, що протокол огляду, складений іншою особою, має меншу вагу, ніж особистий огляд предмета суддею в залі засідань. Винятки допускаються лише у випадках, передбачених законом (наприклад, відеоконференція або судові доручення іншому суду), що дозволяє зберегти баланс між якістю дослідження та швидкістю процесу.

4. Оцінка доказів: внутрішнє переконання суду

Оцінка доказів є завершальним та найбільш відповідальним етапом, що здійснюється судом за внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному та повному дослідженні матеріалів.

Суд оцінює кожен доказ за чотирма фундаментальними критеріями:

- належність: чи здатна дана інформація підтвердити або спростувати факти, що входять до предмета доказування;
- допустимості: чи дотримано законну процедуру отримання доказу? (Наприклад, запис приватної розмови, отриманий без згоди особи, може бути визнаний недопустимим);
- достовірність: наскільки інформація відповідає дійсності та чи не є вона спотвореною;
- достатність та взаємозв'язок: суд аналізує докази не ізольовано, а в їх сукупності. Один документ може бути непрямим, але у системному зв'язку з іншими він створює цілісну картину вірогідності факту.

На цій стадії суд також застосовує стандарт «вірогідності доказів», віддаючи перевагу тій версії, яка є більш переконливою за сукупністю представлених даних. Результати цієї складної аналітичної роботи відображаються в мотивувальній частині судового рішення, де суд пояснює, чому одні докази він прийняв, а інші відхилив.

2.2. Тягар доказування та стандарт «вірогідності доказів»

Тягар доказування (*onus probandi*) у господарських спорах розподіляється за принципом: «хто стверджує, той і доводить». Проте сучасна доктрина відходить від пошуку «абсолютної істини», яка часто є недосяжною в складних комерційних відносинах.

Стандарт «вірогідності доказів» (*Balance of Probabilities*)

Запровадження цього стандарту (ст. 79 ГПК України) означає відмову від радянської парадигми «об'єктивної істини» на користь західної моделі змагальності.

Суд не чекає, поки факт стане «стовідсотковим». Якщо після дослідження доказів версія позивача виглядає на 51% імовірнішою, ніж версія відповідача, суд стає на бік позивача.

Суд порівнює дві (або більше) версії подій. Перемагає та, яка краще узгоджується із сукупністю наявних доказів. Це дозволяє уникати ситуацій «тупика», коли жодна сторона не може надати беззаперечних доказів (наприклад, у спорах щодо прихованих дефектів товару або усних домовленостей).

У сучасному господарському судочинстві тягар доказування перестав бути статичним обов'язком. Це складний процесуальний механізм, який структурує змагання сторін. Світова та вітчизняна практика виділяють дві фундаментальні складові цього інституту, які мають різне правове навантаження:

1. Тягар наведення або подання доказів (*Burden of production*)

Це початковий обов'язок учасника справи надати суду мінімально необхідний обсяг фактичних даних, щоб певне твердження було включено до предмета дослідження.

Якщо сторона стверджує про наявність факту (наприклад, про передачу товару), але не надає жодного документа (накладної, акта), суд має право взагалі не оцінювати це твердження.

Невиконання тягаря наведення призводить до того, що суд визнає обставину непідтвердженою ще на етапі формального аналізу матеріалів справи [12, с. 232].

2. Тягар переконання (*Burden of persuasion*)

Це значно глибший обов'язок, який полягає у необхідності надати настільки вагомі, якісні та взаємоузгоджені докази, щоб у суду сформувалося стійке внутрішнє переконання у правоті сторони.

Тут оцінюється не кількість паперів, а їхня «доказова сила». Наприклад, на противагу копії акта (тягар наведення) інша сторона може надати оригінал експертного висновку, що спростовує підпис (тягар переконання).

Тягар переконання може переходити від однієї сторони до іншої (*shifting the burden*). Як тільки позивач надав достатньо переконливі докази, тягар спростування (переконання у протилежному) автоматично переходить на відповідача [10, с. 122].

3. Стандарт «вірогідності» та вирішення ситуації «50 на 50»

Важливим аспектом є застосування стандарту «балансу імовірностей». На відміну від кримінального процесу, де вина має бути доведена «поза розумним сумнівом», у господарських спорах діє гнучкіший підхід.

Суд оцінює, чи є версія позивача більш вірогідною (імовірною), ніж версія відповідача. Обставина вважається доведеною, якщо висновок про її існування є більш імовірним, ніж висновок про її відсутність.

Ситуація рівноваги (Non Liquef), якщо після дослідження всіх матеріалів докази обох сторін залишаються абсолютно рівноцінними, і жодна з версій не переважила іншу (умовний стан «50 на 50»), вступає в дію правило «програшу за тягарем».

Справу програє та сторона, на якій згідно із законом лежав обов'язок доказування цього факту. Оскільки за загальним правилом обов'язок довести підстави позову лежить на позивачеві, саме він несе ризик поразки у разі інформаційного паритету та сумнівів суду [1, с. 58; 12, с. 235].

4. Процесуальні презумпції як виняток

Важливо зазначити, що у деяких категоріях справ тягар доказування розподіляється специфічно через систему правових презумпцій. Наприклад, у справах про відшкодування шкоди діє презумпція вини заподіювача: позивач має довести лише факт шкоди та протиправність дій, а обов'язок довести відсутність своєї вини (тягар переконання) автоматично покладається на

відповідача. Це робиться для захисту слабшої сторони або вирівнювання інформаційного дисбалансу [19, с. 160].

Таким чином, інститут тягара доказування виконує роль «дорожньої карти» для суду, дозволяючи прийняти однозначне рішення навіть у тих випадках, коли істина залишається об'єктивно не пізнаною до кінця.

2.3. Суб'єкти доказування та їхня роль у процесі

У господарському судочинстві суб'єктний склад доказової діяльності чітко диференціюється залежно від завдань, які виконують учасники процесу.

Сторони та треті особи (активні суб'єкти). Саме вони є основними «двигунами» процесу доказування. Реалізуючи принцип диспозитивності, вони самостійно визначають, які факти підтверджувати, а які заперечувати. Важливою новелою є обов'язок сторін діяти добросовісно: приховування доказу, який знаходиться у сторони, може бути розцінено судом як підтвердження факту, який цей доказ мав спростувати.

Суд (суб'єкт оцінки та контролю). Хоча суд у господарському процесі не є «слідчим», його роль не є пасивною.

Суд:

1. Визначає, які обставини мають значення для справи (предмет доказування).
2. Сприяє учасникам у витребуванні доказів, якщо вони мають труднощі.
3. Здійснює остаточну оцінку доказів за своїм внутрішнім переконанням.

Допоміжні учасники (джерела інформації). До них належать свідки, експерти та спеціалісти. Специфікою господарського процесу є те, що показання свідка мають допоміжний характер і не можуть бути єдиною

підставою для встановлення обставин, які за законом мають підтверджуватися письмово (наприклад, факт укладення кредитного договору).

Доказова діяльність часто стикається з ризиком знищення або втрати інформації. Господарський процесуальний кодекс передбачає інститут забезпечення доказів, який може застосовуватися як до, так і після відкриття провадження:

- огляд доказів за їх місцезнаходженням (наприклад, перевірка стану зіпсованого товару на складі).
- заборона вчиняти певні дії з предметом доказування.
- витребування документів, які можуть бути знищені опонентом.

Процес доказування в сучасному господарському суді трансформувався з формального збору паперів у складну інтелектуальну змагальну боротьбу. Перехід до стандарту вірогідності доказів та жорстка регламентація етапів (від збирання до оцінки) стимулюють сторони до максимальної відкритості та оперативності. Це мінімізує можливості для процесуальних диверсій та сприяє ухваленню рішень, що базуються на найбільш імовірній та логічно обґрунтованій моделі подій.

Недотримання правил подання доказів на першому етапі фактично позбавляє сторону можливості захисту на стадіях дослідження та оцінки, що робить стадію підготовки справи до розгляду ключовою у господарському процесі.

РОЗДІЛ 3. ЗАСОБИ ДОКАЗУВАННЯ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

3.1. Письмові та речові докази: традиції та інновації

Письмові докази традиційно посідають домінуюче місце у господарському судочинстві. Це зумовлено специфікою суб'єктного складу: господарюючі суб'єкти зобов'язані фіксувати свої операції документально для цілей податкового та бухгалтерського обліку. До письмових доказів належать будь-які документи (акти, договори, накладні, ділова кореспонденція), що містять відомості про обставини, які мають значення для справи [2, с. 132].

Сучасні інновації в цій сфері стосуються насамперед спрощення подання копій. Відповідно до ГПК України, учасники справи мають право подавати копії письмових доказів, завірені власноруч, якщо інше не встановлено законом. Проте оригінал документа залишається найвищим стандартом достовірності. Якщо опонент ставить під сумнів відповідність копії оригіналу, суд зобов'язаний витребувати першоджерело. Неподання оригіналу без поважних причин може призвести до того, що суд не візьме такий доказ до уваги [8, с. 56].

Речові докази, хоч і зустрічаються рідше, є незамінними у специфічних категоріях спорів. Це предмети матеріального світу, які своїми властивостями (формою, якістю, станом) підтверджують фактичні дані. Наприклад, у спорах про поставку неякісного обладнання саме огляд самого агрегату або його вузлів може стати вирішальним для суду [8, с. 59].

Письмові докази в господарському процесі є основним фундаментом, на якому будується правова позиція будь-якої сторони. Окрім згаданих договорів та накладних, особливого статусу набувають внутрішні документи підприємства, такі як статuti, накази про призначення посадових осіб, положення про комерційну таємницю. Вони дозволяють суду встановити

наявність або відсутність повноважень у підписантів, що є критично важливим у спорах про визнання правочинів недійсними.

Важливим аспектом сучасного документообігу є використання факсимільного відтворення підпису. Судова практика Верховного Суду вказує, що письмові докази, підписані за допомогою факсиміле, є допустимими лише у разі наявності письмової згоди сторін на його використання, вираженої у самому договорі або додатковій угоді [2, с. 135].

Щодо речових доказів, то їхня роль у господарському процесі значно трансформувалася. Окрім безпосередньо товарів чи обладнання, речовими доказами можуть виступати зразки сировини, контрольні проби палива або пошкоджені конструктивні елементи будівель у спорах з будівельного підряду. Особливістю речових доказів є процедура їх зберігання. Оскільки господарські суди зазвичай не мають спеціальних складських приміщень, предмети часто залишаються на відповідальному зберіганні у самих сторін або третіх осіб за рішенням суду. Належне опечатування та маркування таких об'єктів є запорукою того, що доказ не буде спотворений до моменту його безпосереднього огляду в залі засідань [8, с. 62].

Крім того, варто виокремити документи, отримані в результаті іноземного правосуддя (наприклад, рішення іноземних арбітражів або виписки з іноземних торгових реєстрів). Такі письмові докази потребують спеціальної процедури легалізації (апостилювання), якщо інше не передбачено міжнародними договорами України. Відсутність належного засвідчення іноземного документа робить його недопустимим, навіть якщо його зміст має вирішальне значення для справи [2, с. 138; 4, с. 92].

Інноваційним підходом у роботі з письмовими доказами є також механізм подання групових доказів (наприклад, при розгляді справ про порушення антимонопольного законодавства), де сотні первинних документів можуть бути замінені одним зведеним аналітичним звітом, підтвердженим

аудиторською перевіркою. Це значно прискорює процес дослідження матеріалів, не порушуючи при цьому принципу достовірності [19, с. 148].

3.2. Електронні докази як новий інструмент

Впровадження терміну «електронні докази» у ГПК України стало відповіддю на глобальну цифровізацію бізнесу. Сьогодні значна частина правочинів укладається шляхом обміну імейлами або через платформи електронного документообігу. Електронними доказами є інформація в цифровій формі: текстові документи, графічні зображення, аудіо- та відеофайли, метадані [15, с. 94].

Ключові виклики застосування електронних доказів:

1. Ідентифікація автора. Суд має встановити, чи дійсно повідомлення у месенджері (Viber, Telegram) надіслано уповноваженою особою контрагента. Верховний Суд у своїх правових позиціях зазначає, що за відсутності кваліфікованого електронного підпису (КЕП) доказом може слугувати скріншот листування, якщо номер телефону чи нікнейм зафіксовані у договорі як офіційні канали зв'язку [20, с. 112].

2. Цілісність. Цифрову інформацію легко змінити. Тому важливою є перевірка метаданих (дата створення, редагування файлу).

3. Форма надання. Електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії (із засвідченням КЕП) чи у паперовій копії (роздруківка). Важливо пам'ятати, що паперова копія електронного доказу не є письмовим доказом — вона лише відтворює зміст цифрового об'єкта [15, с. 98].

Впровадження терміну «електронні докази» у Господарський процесуальний кодекс України стало логічною відповіддю на глобальну трансформацію ділового обороту. Сьогодні електронна форма взаємодії між

суб'єктами господарювання є домінуючою: від обміну юридично значущими повідомленнями в месенджерах до використання складних систем електронного документообігу (СЕД), таких як М.Е.Дос чи «Вчасно». Законодавець визначає електронні докази як інформацію в цифровій формі, що містить дані про обставини, які мають значення для справи [15, с. 94].

Окрім базових текстових документів, до цієї категорії належать:

Мультимедійні дані, записи з камер відеоспостереження на складах, аудіозаписи переговорів, цифрові фотографії об'єктів будівництва.

Лог-файли та бази даних, реєстри транзакцій, історія змін у програмному забезпеченні.

Метадані, прихована «технічна істина» про документ — GPS-координати місця зйомки фотографії, ідентифікатор пристрою (IMEI), з якого було надіслано повідомлення, та точний час останньої модифікації файлу [20, с. 115].

1. Проблема автентифікації та ідентифікації автора. Одним із найскладніших завдань для господарського суду є верифікація відправника. Якщо документ підписаний Кваліфікованим електронним підписом (КЕП), питання авторства знімається презумпцією його справжності. Проте у повсякденному бізнесі часто використовуються «прості» цифрові сліди. Верховний Суд сформував сталу практику: листування в месенджерах (Viber, Telegram) або електронною поштою без КЕП може бути визнане належним доказом, якщо:

у договорі між сторонами чітко зафіксовано конкретні номери телефонів або e-mail адреси як офіційні канали комунікації;

поведінка сторін підтверджує прийняття такої форми спілкування (наприклад, після повідомлення в Telegram відбулася реальна оплата товару) [20, с. 112].

2. Забезпечення цілісності та захист від маніпуляцій. Цифрова природа доказів дозволяє легко вносити зміни, які неможливо помітити «неозброєним оком». У разі виникнення сумніву в оригінальності скріншота або PDF-файлу, суд може призначити комп'ютерно-технічну експертизу. Експерти досліджують хеш-суми файлів та структуру метаданих, щоб підтвердити, що інформація не була викривлена після її створення [15, с. 96].

3. Процесуальна форма подання та «пастка» паперових копій. Законодавець розмежовує оригінал електронного доказу (файл на носії) та його копії. Найпоширенішою помилкою є сприйняття роздруківки електронного листа як письмового доказу. Важливо розуміти: паперова роздруківка — це лише візуальне відображення електронного доказу. Якщо опонент заперечує проти такого відображення, сторона зобов'язана надати суду саме електронний оригінал (на флеш-носії, диску або шляхом доступу до хмарного сховища). Ненадання оригіналу за вимогою суду призводить до виключення цього доказу з процесу [15, с. 98; 19, с. 154].

Перспективи: Blockchain та Smart-контракти

Сучасний господарський процес починає стикатися з доказами, що базуються на технології розподілених реєстрів (blockchain). Такі дані мають найвищий ступінь достовірності, оскільки їх неможливо змінити заднім числом. Розробка методології оцінки смарт-контрактів як доказів виконання зобов'язань є одним із найактуальніших завдань для майбутнього реформування ГПК України [7, с. 48].

3.3. Висновки експертів та показання свідків

Судова експертиза в господарському процесі є основним засобом отримання спеціальних знань. У складних спорах (будівельний підряд, порушення авторських прав на ПЗ, фінансові махінації) суддя не володіє фаховою компетенцією для самостійної оцінки технічних нюансів. Експертиза може бути призначена судом або проведена на замовлення сторони. Висновок експерта не має для суду наперед встановленої сили, проте він оцінюється як вагомий аргумент, якщо експерт був попереджений про кримінальну відповідальність [3, с. 88; 11, с. 145].

Показання свідків у господарському процесі традиційно мають субсидіарний (допоміжний) характер. Це пов'язано з принципом переваги документальних доказів над усними. Свідки не можуть підтверджувати факти, які згідно з законом мають бути зафіксовані письмово (наприклад, факт укладення кредитного договору). Проте показання свідків є критично важливими для з'ясування «неформальних» обставин:

моменту отримання документів, якщо немає поштової відмітки;

обставин, за яких чинився тиск на підписанта;

фактів реального виконання робіт, які не були оформлені актами через недобросовісність замовника [11, с. 148].

Таким чином, сучасна система засобів доказування в господарському процесі збалансовано поєднує класичну «паперову» стабільність із гнучкістю «цифрових» реалій, забезпечуючи суду можливість встановити істину навіть у найбільш технологічно складних справах.

У системі засобів доказування судова експертиза виконує роль інтелектуального містка між юридичною площиною та сферою спеціальних технічних, економічних чи інженерних знань. Особливістю господарського процесу є те, що суддя, будучи фахівцем у галузі права, позбавлений

можливості самостійно встановлювати факти, що вимагають вузькопрофільної компетенції.

Сучасне законодавство суттєво розширило можливості застосування цього інструменту:

Експертиза на замовлення сторони. Учасники справи отримали право самостійно звертатися до експертних установ. Це кардинально змінило динаміку процесу, адже тепер сторона може подати висновок разом із позовною заявою, не чекаючи на призначення експертизи судом. Це значно скорочує строки розгляду справи [11, с. 145].

Висновок експерта у галузі права. Хоча право не є предметом доказування (і діє принцип *jura novit curia* — «суд знає закони»), у спорах, де застосовується іноземне право або аналогія закону, суд може залучити правника-науковця для роз'яснення змісту іноземних норм чи складної правової доктрини [3, с. 90].

Важливо розуміти, що висновок експерта не є для суду істиною в останній інстанції. Суд оцінює його за загальними правилами, перевіряючи: чи не вийшов експерт за межі своєї компетенції, чи є його методики апробованими, та чи немає суперечностей між висновком і результатами огляду речових доказів [11, с. 147].

Щодо показань свідків, їхня роль у господарському процесі часто недооцінюється через встановлені законом обмеження. Проте в умовах «тіньових» або неформальних бізнес-комунікацій свідчення стають єдиним способом відновити справедливість. Окрім згаданих випадків тиску на підписанта чи відсутності поштових штампів, свідки можуть підтвердити:

фактичне користування майном (наприклад, коли договір оренди закінчився, але орендар продовжує займати приміщення);

наявність або відсутність форс-мажорних обставин на місці події (наприклад, пожежі чи затоплення складу);

ідентифікацію осіб, що брали участь у переговорах, що важливо для підтвердження повноважень представників [11, с. 148; 16, с. 13].

Специфікою є те, що свідок у господарському суді зазвичай подає свої свідчення у письмовій формі (заява свідка), підпис на якій засвідчується нотаріально. Це зроблено для економії часу суду, проте за клопотанням сторін свідок може бути викликаний для усного допиту, щоб суд міг безпосередньо переконатися у правдивості його слів.

Таким чином, інтеграція науково-технічних висновків та живих показань свідків у жорстку документальну канву господарського спору дозволяє досягти стандарту «вірогідності доказів». Це забезпечує можливість встановити істину навіть у ситуаціях, коли паперові сліди були навмисно знищені або сфальсифіковані [19, с. 155].

ВИСНОВОК

У ході дослідження встановлено, що доказування в господарському процесі є складною системою правових дій, спрямованих на встановлення істини у справі. Сучасний етап розвитку цього інституту характеризується переходом від формальної істини до принципу «вірогідності», що значно підвищує вимоги до професійної підготовки представників сторін.

Електронні докази та цифровізація процесу створюють нові можливості для захисту прав, проте потребують чіткіших стандартів перевірки їх автентичності. Вдосконалення доказової діяльності має йти шляхом спрощення процедур подання доказів та розширення можливостей використання сучасних технологій, при суворому дотриманні принципів змагальності та рівності.

За результатами проведеного дослідження інституту доказів та доказування у господарському процесі України можна зробити наступні узагальнюючі висновки:

1. Доказування визначено як динамічну логіко-процесуальну діяльність, що забезпечує легітимізацію вимог сторін через призму встановлених фактів. Встановлено, що сучасний господарський процес остаточно відійшов від концепції «формальної істини» на користь «змагальної вірогідності».

2. З'ясовано, що предмет доказування є індивідуальним для кожної справи і визначається характером спірних правовідносин. Виокремлено важливість преюдиційних та загальновідомих фактів як інструментів процесуальної економії.

3. Аналіз засобів доказування показав, що попри домінування письмових документів, ключовим трендом є легітимізація електронних доказів. Проте правова неврегульованість питань ідентифікації в месенджерах та

соцмережах залишається зоною ризику, що потребує подальшої уніфікації судової практики.

4. Обґрунтовано, що тягар доказування є головним регулятором змагальності. Сформульовано тезу, що у ситуаціях доказової рівноваги («50 на 50») рішення має прийматися проти сторони, на яку покладено обов'язок доказування, що стимулює учасників до максимальної активності на стадії збирання доказів.

5. Запропоновано на законодавчому рівні чіткіше регламентувати статус метаданих електронних документів та розширити перелік випадків, коли свідчення можуть бути самостійною підставою для встановлення фактів у господарському обороті.

Вдосконалення доказового права має йти шляхом подальшої цифровізації, впровадження стандартів «вірогідності» у всіх ланках судової системи та посилення відповідальності за подання завідомо неправдивих чи сфальсифікованих доказів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 № 1798-ХІІ (в редакції від 15.12.2020).
2. Андрійчук О. В. Теорія доказів у господарському процесі України. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 240 с.
3. Беяневич О. А. Господарське право України: Підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 412 с.
4. Васильєв С. В. Господарський процес: Навчальний посібник. Харків: Право, 2020. 320 с.
5. Гриценко І. С. Проблеми доказування у господарських судах. Одеса: Юридична література, 2020. 195 с.
6. Данилюк О. Р. Докази та доказування: теоретичні аспекти. Львів: Світ, 2022. 210 с.
7. Захарова О. С. Електронні докази в господарському судочинстві. Журнал господарського судочинства. 2023. № 2. С. 45–52.
8. Іванова Т. В. Письмові докази в господарських спорах. Судова апеляція. 2021. № 4. С. 55–61.
9. Коваль М. П. Оцінка доказів господарським судом. Київ: Академія, 2020. 180 с.
10. Кузнєцова Н. С. Стандарти доказування у приватному праві. Право України. 2022. № 1. С. 115–125.
11. Лук'янова О. Г. Судова експертиза в господарському процесі. Харків: Фоліо, 2019. 250 с.
12. Марченко В. Б. Принцип змагальності та тягар доказування. Юридичний вісник. 2023. № 1. С. 228–235.
13. Олійник А. С. Преюдиційні факти у господарському судочинстві. Чернівці: Рута, 2020. 140 с.

14. Поляков Р. Б. Стадії процесу доказування. Дніпро: Інновація, 2021. 220 с.
15. Романова О. Л. Проблеми допустимості електронних доказів. Право і суспільство. 2022. № 3. С. 90–98.
16. Савченко В. М. Свідки у господарському процесі: нові підходи. Юридична газета. 2021. № 15. С. 12–15.
17. Ткаченко Ю. П. Забезпечення доказів у господарському суді. Полтава: Сканді, 2020. 130 с.
18. Ульянова Г. О. Предмет доказування у спорах щодо інтелектуальної власності. Одеса: Фенікс, 2021. 280 с.
19. Федоренко В. Л. Науково-практичний коментар ГПК України. Київ: Знання, 2022. 560 с.
20. Шевченко О. І. Цифрові докази: практика Верховного Суду. Вісник господарського судочинства. 2024. № 1. С. 108–115.